

गर्भधारणापूर्व आणि प्रसवपूर्व निदान तंत्र
(गर्भलिंग निवड प्रतिबंध) कायदा १९९४

लोक प्रतिनिधीच्या प्रबोधन कार्यक्रमांसाठीचे पत्रक

प्रिय लोकप्रतिनिधी

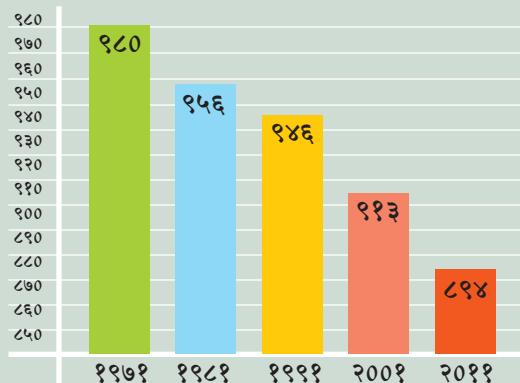
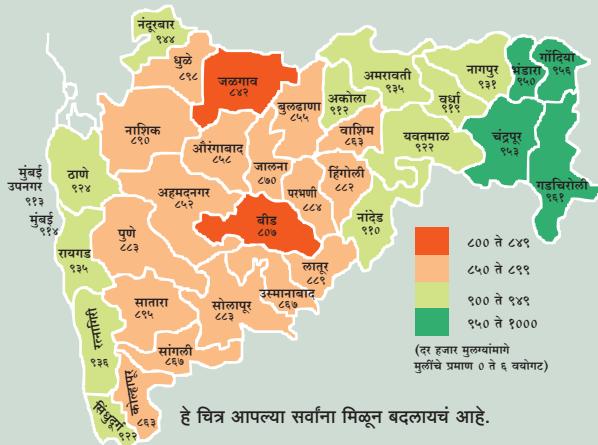
एक स्वतंत्र, स्वयंपूर्ण व्यक्ती आणि समाज घटक म्हणून जन्म घेण्याचा आणि
जगण्याचा हक्क इतरांप्रमाणेच मुलींनाही आहे.
मुलगा मुलगी भेद हे सामाजिक व राजकीय मागासलेपणाचं लक्षण आहे.

राज्य कुटुंब कल्याण विभाग, महाराष्ट्र शासन यांच्यासाठी,
संयुक्त राष्ट्र जनसंख्या कोष यांच्या सहाय्याने निर्मित.
निर्मिती: तथापि ट्रस्ट, पुणे.

नुकत्याच झालेल्या जनगणनेतून समोर आलेलं विदारक सत्य

महाराष्ट्रात दर हजार मुलांमागे मुलींचे प्रमाण (० ते ६ वयोगट)

पुरोगामी म्हणवून घेणाऱ्या महाराष्ट्राची मान शरमेने खाली घालणारी ही आकडेवारी आपल्या समाजातील पुरुषप्रधान मानसिकतेचे द्योतक तर आहेच पण विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाचा फक्त पैशांसाठी बाजार मांडणाऱ्या व वैद्यकीय व्यवसायाचे धंद्यात रूपांतर करणाऱ्या काही डॉक्टरांची नफेखोरी ही या निमित्ताने समोर आली आहे.

का नकोशा आहेत मुली?

- मुलगा वंशाचा दिवा व मुलगी परक्याचे धन मानले जाते. आपल्या समाजात मुलींच्या जन्माकडे आपुलकीने पाहिले जात नाही ही उघड बाब आहे. मुलींना कमी लेखण्याची किंवा नाकारण्याची परंपरा आपल्याकडे फार पूर्वीपासूनच आहे.
- हुंडा पद्धतीचा भस्मासूर या बाबीस कारणीभूत असणाऱ्या घटकांपैकी एक आहे. आज काही विशिष्ट ठिकाणी हुंड्यामध्ये भयंकर प्रमाणात वाढ झालेली दिसते.
- मुलींवर केलेल्या खर्चाचा (आहार, शिक्षण, आरोग्य) आपल्या कुटुंबाला भविष्यात काहीही फायदा मिळत नाही असे मानले जाते.
- समाजातील रुढी परंपरा, पुरुषप्रधान संस्कृतीने घडविलेली मानसिकता या देखील मुलींकडील दुर्लक्षास कारणीभूत आहेत.

हे बघ सूनबाई,
तुला मुलगाच व्हावा म्हणून
मी सगळीकडे पुरुष पूर्वजांचे
फोटो लावून ठेवले आहेत

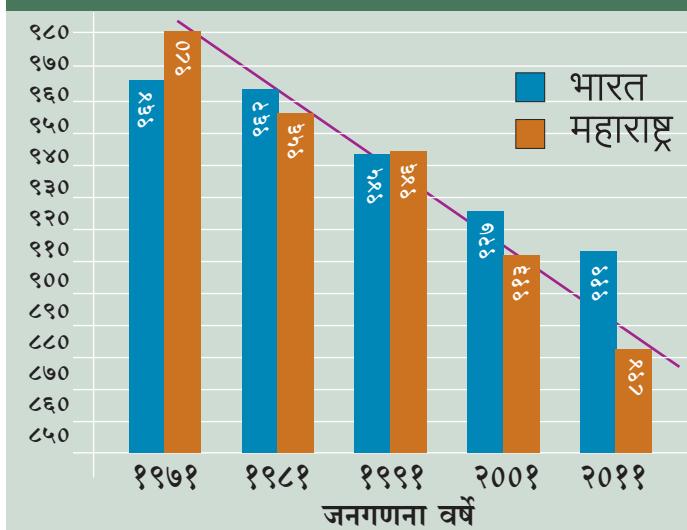

गर्भलिंग निदानाचे गंभीर परिणाम

- निसर्गाचं सूक्ष्म संतुलन आणि समाजाचा नैतिक ताणाबाणा बिघडू शकतो. देशातील काही भागांमध्ये आत्ताच अशी परिस्थिती निर्माण झाली आहे की त्या ठिकाणी गेल्या १०-१५ वर्षांत मुली जन्मलेल्याच नाहीत.
- मुलींचा व्यापार, लैंगिक शोषण वाढेल, नव्हे ते वाढतच आहे. गरिबी असलेल्या प्रदेशातील मुली चक्र गुराडोरांसारख्या विकत आणल्या जात आहेत. मुली म्हणजे जणू काही क्रयवस्तू आहे. त्या ठिकाणी मुलींचे स्थान आणखी दयनीय व निकृष्ट झाले आहे.
- सिन्हायांवरील अत्याचार आणि हिंसाचारात वाढच होईल.
- बहुपतीत्वाच्या प्रथा मुलींवर लादल्या जातील. गुजरात, राजस्थान आणि महाराष्ट्रातील काही जिल्ह्यांमध्ये काही विशिष्ट समाजामध्ये लग्नासाठी मुलीच मिळत नसल्यामुळे दुसऱ्या प्रदेशातून मुलींची फसवणूक करून किंवा मुलीच्या बापाला पैसे देऊन मुली आणल्या जातात.

आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून मुलींचा जन्मच होणे टाळले जात आहे. समाजातील पुरुषप्रधान मानसिकतेचा उपयोग आपल्या पैशांच्या हव्यासासाठी करणारे काही डॉक्टरही यास तेवढेच किंविहुना थोडे अधिकच जबाबदार आहेत. गर्भलिंग निवडीचा फायदा खाजगी डॉक्टरांनाच होतो. कारण त्यात सहज आणि

याचंच प्रतिबिंब नुकत्याच झालेल्या जनगणनेतून समोर आलेल्या आकडेवारीत आपल्याला आढळते. जीवशास्त्र विज्ञानानुसार मुलामुलींचे सर्वसाधारण नैसर्गिक प्रमाण हे दर हजार मुलग्यांमागे १५२ मुली असे असले पाहिजे. पण खालील आकडेवारीतून दिसणारे चित्र ही फक्त चिंतेची बाब नाही तर त्या विरोधात तत्काळ कडक उपाय शोधायला सांगणारे आहे.

आपल्या देशात या जनगणनेत नोंदवलं गेलेलं दर हजार मुलांमागे १९९ मुली हे प्रमाण स्वातंत्र्यानंतरचं सर्वात कमी प्रमाण आहे.

मागच्या ४० वर्षांमध्ये महाराष्ट्रात एक हजार मुलांमागे तब्बल १७ मुली हरवल्या आहेत.

२०११ च्या जनगणनेत महाराष्ट्रासह देशातील २७ राज्यां आणि केंद्रशासित प्रदेशांमध्ये मुलींचे प्रमाण घटले.

मुली कमी झाल्या म्हणजे त्यांचा दर्जा सुधारेल किंवा त्यांना महत्व प्राप्त होईल असं नाही.

**महाराष्ट्रातील हे जिल्हे आणि
तेथील मुळींचं प्रमाण
आपल्याला काही सांगतं का ?**

गडचिरोली १६१
गोंदिया १५६
चंद्रपूर १५३
भंडारा १५०

बीड ८०७
जळगाव ८४२
अहमदनगर ८५२
बुलढाणा ८५५

गरिबी व निरक्षरता

याला कारणीभूत आहे का ?

नाही. जिथे शिक्षण, आर्थिक समृद्धी आहे तिथेच
गर्भलिंगनिदान मोठ्या प्रमाणावर होताना दिसतं.
अहमदनगर, कोल्हापूर, जळगाव, पुणे सारखे
जिल्हे याचं ढळढळीत उदाहरण आहेत.

तर त्याच्या तुलनेत नेमकी विरुद्ध परिस्थिती
गोंदिया, गडचिरोली सारख्या अप्रगत समजल्या
जाणाऱ्या जिल्ह्यात दिसते.

**जिल्हानिहाय लिंग गुणोत्तर
(० ते ६ वयोगट)**

जिल्हे	२००१	२०११
बीड	८९४	८०७
जळगाव	८८०	८४२
अहमदनगर	८८४	८५२
बुलढाणा	९०८	८५५
कोल्हापूर	८३९	८६३
जालना	९०३	८७०
औरंगाबाद	८९०	८५८
उस्मानाबाद	८९४	८६७
वाशिम	९१८	८६३
सांगली	८५१	८६७
परभणी	९२३	८८४
हिंगोली	९२७	८८२
सोलापूर	८९५	८८३
लातूर	९१८	८८९
पुणे	९०२	८८३
मुंबई	९२२	९१४
धुळे	९०७	८९८
सातारा	८७८	८९५
नाशिक	९२०	८९०
नांदेड	९२९	९१०
अकोला	९३३	९१२
मुंबई उपनगर	९२३	९१३
सिंधूदुर्ग	९४४	९२२
यवतमाळ	९३३	९२२
वर्धा	९२८	९१९
ठाणे	९३१	९२४
रायगड	९३९	९३५
नागपूर	९४२	९३१
अमरावती	९४१	९३५
नंदुरबार	९६१	९४४
भंडारा	९५६	९५०
रत्नागिरी	९५२	९३६
गोंदिया	९५८	९५६
चंद्रपूर	९३९	९५३
गडचिरोली	९६६	९६१
महाराष्ट्र	९९३	८९४

(दर हजार मुलांमागे)

सोनोग्राफी तंत्रज्ञानाचा गैरवापर

पोटातील गर्भाचं लिंग जाणून घेण आणि जर ती मुलगी असेल तर गर्भपात करणं म्हणजे च गर्भलिंग निवड. अल्ट्रासाउंड सोनोग्राफी हे गेल्या काही वर्षांत गर्भाचं लिंग जाणून घेण्यासाठी सर्वात जास्त वापरलं जाणारं तंत्रज्ञान आहे. १९८० नंतरच्या काळात आधुनिक वैद्यक तंत्रज्ञानाचा गर्भवस्थेत गर्भलिंग निदान चिकित्सा करणे आणि स्त्री गर्भ ओळखून गर्भपात करणे यासाठी मोठ्या प्रमाणात दुरुपयोग सुरु झाला. १९९१ पासून आत्ताच्या २०११ च्या जनगणनेतून समार आलेली आकडेवारी सांगते की देशाच्या लोकसंख्येतील स्त्रियांचे आणि मुर्लींचे प्रमाण झापाट्याने कमी होत गेले आहे.

गर्भधारणापूर्व आणि प्रसवपूर्व निदान तंत्र (गर्भलिंग निवड प्रतिबंध) कायदा १९९४

मागच्या दोन दशकांच्या काळात स्त्री संघटनांनी वैद्यकीय तंत्रज्ञानाच्या दुरुपयोगाविरुद्ध आवाज उठविला. या चळवळीमुळे सरकारने राष्ट्रीय पातळीवर एक कायदा करून या निदान तंत्राचा गर्भलिंग चिकित्सेसाठी दुरुपयोग करण्यावर बंदी घातली. महाराष्ट्र हे पहिले राज्य आहे जिथे हा कायदा १९८८ साली लागू झाला आहे. हा कायदा १९९४ साली देशभरात लागू झाला. २००३ साली यात काही सुधारणाही लागू करण्यात आल्या. या कायद्याविषयी थोडंसं..

कायदा काय सांगतो?

- गर्भधारणेपूर्वी किंवा गर्भधारणेनंतर गर्भलिंग निवडीवर बंदी व अनुवांशिक विकृती शोधण्यासाठी असलेल्या तंत्रज्ञानाचा गर्भलिंग निदानासाठी दुरुपयोग करण्यावर बंदी.
- गर्भलिंग निवड आणि लिंग निश्चिती तंत्राची जाहिरात करण्यावर बंदी.
- कायद्यातील तरतूदींचा भंग करणाऱ्यांना शिक्षेची तरतूद.

तक्रार कोणाजवळ दाखल केली जाऊ शकते?

राज्य सरकारने नियुक्त केलेले राज्य पातळीवरील, जिल्हा किंवा उपजिल्हा पातळीवरील समुचित अधिकाऱ्यांकडे (अप्रोप्रिएट अथॉरिस्टी-ओओ) या विषयीची तक्रार दाखल करता येते. ओओ हे आरोग्य विभागाचे उच्चस्तरीय अधिकारी असतात. उदाहरणार्थ जिल्हापातळीवरील जिल्हा शल्य चिकित्सक, तर शहर पातळीवर मुख्य वैद्यकीय अधिकारी किंवा प्रभाग आरोग्य आधिकारी आणि ग्रामीण भागात ग्रामीण रुग्णालयाचे वैद्यकीय अधिक्षक.

शिक्षा

- पहिल्या गुन्ह्यासाठी संबंधित डॉक्टरला ३ वर्षांपर्यंत कैद, १०,००० रुपयांपर्यंत दंड, मेडिकल कौन्सिलमधील नोंदणी निलंबन
- परत गुन्हा केल्यास संबंधित डॉक्टरला ५ वर्षे कैद व ५०,००० रुपयांपर्यंत दंड, कायमस्वरूपी नोंदणी रद्द
- लिंगनिवडीसाठी दबाव आणणाऱ्या व्यक्तीस ३ वर्षांपर्यंत कैद, ५०,००० रुपयांपर्यंत दंड
- या कायद्याखाली सदर गर्भवती महिला निर्दोष आहे असं गृहित धरलं जातं

आपण काही गोष्टी तपासू शकतो

- सोनोग्राफी केंद्रांची जागा आणि यंत्र नोंदणीकृत आहेत का?
- नोंदणी प्रमाण पत्रात नमूद केल्या प्रमाणे सोनोग्राफी यंत्रांची संख्या योग्य आहे का?
- सोनोग्राफी प्रशिक्षित डॉक्टरच करतात का?
- समुचित अधिकारी व सल्लागार मंडळ त्यांच्या विभागातील सोनोग्राफी केंद्रांना नियमित भेट देतात का?

या कायद्यातील सर्व गुन्हे दखलपात्र, अजामीनपात्र व आपापसात न मिटवता येणाऱ्या स्वरूपाचे आहेत.

गर्भलिंग निवडीला विरोध करा. गर्भपाताला नाही.

गर्भपात हा स्त्रियांचा अधिकार आहे हे कायम लक्षात असू द्या. जगभरातल्या स्त्री चळवळीने सुरक्षित गर्भपाताच्या अधिकारासाठी संघर्ष केला आहे. कारण जिथे स्त्रियांना शरीरसंबंध, किती मुलं हवी, कधी हवी अशा बाबतीत निर्णयाचं स्वातंत्र्य नाही तिथे सुरक्षित आणि कायदेशीर गर्भपाताचा अधिकार असल्याने निदान स्वतःच्या शरीरावर आणि मुलं किती आणि कधी हवीत या निर्णयावर स्त्रीचं नियंत्रण राहू शकतं.

भारतात गर्भपाताला कायद्याने मान्यता आहे. १९७१ च्या वैद्यकीय गर्भपात कायद्याप्रमाणे आईच्या जीवाला धोका, गर्भामध्ये व्यंग, बलात्कारातून किंवा गर्भनिरोधक निकारी झाल्याने झालेली गर्भधारणा अशा परिस्थितीत गर्भपात मान्य आहे. गर्भधारणेच्या पहिल्या १२ आठवड्यापर्यंत एका प्रशिक्षित डॉक्टरच्या उपस्थितीत आणि २० आठवड्यापर्यंत दोन डॉक्टरांचे मत घेऊन सरकारमान्य केंद्रात केलेला गर्भपात कायदेशीर आहे. गर्भपाताला सरसरकट विरोध योग्य नाही. कायद्यानुसार कोणत्याही स्त्रीला सुरक्षित व कायदेशीर गर्भपात सेवा मिळणं हा तिचा अधिकार आहे. स्त्रियांना सुरक्षित गर्भपाताची सेवा नाकारण म्हणजे त्यांच्यावरील भेदभावात भर घालण्यासारखं आहे.

गर्भलिंग निवडीला विरोध करताना

१. भ्रूणहत्या, स्त्रीभ्रूणहत्या या शब्दांचा वापर टाळायला हवा.

कारण – स्त्रियांसाठी गर्भपाताचा अधिकार खूप महत्वाचा आहे. हत्या म्हटल्याने या अधिकारावर गदा येते व हत्या या शब्दाच्या वापरातून अपराधी असल्याची भावना निर्माण होऊ शकते.

२. भविष्यात भावांना बहिणी मिळणार नाहीत किंवा लग्नासाठी मुली मिळणार नाहीत अशी कारण देणं टाळायला हवं.

कारण – मुलींकडे नेहमी आई, पत्नी, बहिण या चौकटींमध्येच न बघता त्या या देशाच्या नागरिक आहेत आणि पुरुषांप्रमाणेच त्यांना समान हक्क आहेत या दृष्टीकोनातून पाहणं गरजेचं आहे. या भूमिकेतूनच गर्भलिंगनिवडीला विरोध करायला हवा.

गर्भलिंगनिवडी विषयी बोलताना किंवा लिहिताना कुठल्याही पढ्यातीने स्त्रियांना लक्ष करणं चूकीचं आहे.

महाराष्ट्रातील लिंग निवडीतून झालेले गर्भपात हे सुरुवातीला ‘मुलगा हवा’ या मानसिकतेतून होत असले तरी, आता ते ‘मुलगी नको’ या तिटकाच्यातून होत आहेत आणि हे जास्त भयावह आहे. महाराष्ट्राच्या जिल्हावार ० ते ६ वयोगटातील मुलांच्या जिवित राहण्याच्या प्रमाणावर नजर टाकली असता लक्षात येतं की विशेषत: बीड जिल्ह्यामध्ये मुलींना जन्माला येण्यापासूनही रोखलं जातंय आणि जन्माला आल्यावरही त्यांची हेळसांड होतेय.

‘पंजाब ते परझी’ – डॉ. संजीवनी मुळ्ये
महाराष्ट्र टाईम्स, ३ जुलै २०११.

लोक प्रतिनिधी

म्हणून

आपण आपल्या कार्यक्षेत्रात
काय करू शकतो ?

- या कायद्याच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी सर्व सोनोग्राफी केंद्रं पीसीपीएनडीटी कायद्यातील नियम आणि तरतुदी पाळतात की नाही यावर देखरेख ठेवण्यासाठी आपल्या कार्यक्षेत्रात समुचित अधिकारी आणि त्यांच्याशी संलग्न एक सल्लागार समिती असते. त्यांना निर्भयपणे काम करण्यासाठी सहकार्य करता येईल.
- आपल्या विविध सभांमधून मुलींची सकारात्मक प्रतिमा समाजापुढे मांडता येईल. या समस्येच्या मूळ मुद्द्यांवर बोट ठेवताना समाजातील पुरुष प्रधान मानसिकता, डॉक्टरांचा पैशांचा हव्यास अशी उदाहरणे देता येतील.
- आपल्या प्रभागात लिंगनिहाय जन्मनोंदणी होते आहे की नाही हे पडताळून पाहून उपलब्ध माहिती वेळोवेळी महत्त्वाच्या ठिकाणी व प्रभागांच्या कार्यालयांमध्ये प्रदर्शित करता येईल.
- या विषयावर जनजागृतीसाठी प्रसारमाध्यमांना या मोहिमेत सहभागी करा.
- आपल्या गावातील महिला मंडळ, युवक मंडळांचा समावेश आपल्या अभियानात करून घेऊन मुलगाच हवा ही मानसिकता बदलण्यासाठी प्रयत्न करता येतील. विशेषकरून युवकांना या प्रक्रियेत सामिल करून घेता येईल.

गर्भलिंग निवडीशी निगडीत सेवा
पुरविणाऱ्या डॉक्टर, रेडिओ-
लॉजिस्ट, दवाखाना किंवा
प्रयोगशाळा यांच्या विषयी माहिती
मिळाली तर त्या त्या विषयीच्या
पुराव्यांसहित समुचित
अधिकाऱ्यांकडे तक्रार दाखल करा.

मुलींना जन्मालाच न घालणे ही मानसिकता आपल्या लोकांत खोलवर रुजलेली आहे. फक्त कायदा करून ती संपुष्टात येईल असे नाही. कायद्याच्या अंमलबजावणीसोबतच झ्रीविरोधी पुरुषप्रधान मानसिकता बदलणे तसेच मुलींमध्ये निर्णय घेण्याची क्षमता विकसित करणे या गोष्टी जोपर्यंत होत नाहीत तोपर्यंत या गर्भलिंग निवड व गर्भलिंग चिकित्सा अशा प्रकारांना आळा बसणार नाही. लोक प्रतिनिधी म्हणून आपण आपल्या कार्यक्षेत्रातील मुलींचे शिक्षण, त्यांचा क्षमता विकास आणि त्यांना जास्तीत जास्त संर्धींची उपलब्धता या मुद्द्यांवर आपला निधी आणि वेळ सकारात्मक रितीने उपयोगात आणू शकता.

एक सामान्य माणूस म्हणून आपण काय करू शकतो?

मुली आणि स्त्रियांना समाजात सन्मानाने जगणं शक्य व्हावं यासाठी भरपूर प्रयत्न करणं आणि तसे सामाजिक बदल घडवून आणणं ही आपली सर्वांचीच जबाबदारी आहे. कदाचित त्यासाठी भरपूर काळ लागेल.

परंतु निव्वळ आर्थिक लोभासाठी सोनोग्राफी तंत्रज्ञानाचा अशा प्रकारे गैरवापर करणाऱ्या डॉक्टर किंवा सोनोग्राफी केंद्रांवर तरी नक्कीच चाप लावला जाऊ शकतो. आपल्या धरात, नातेवाईकांमध्ये, शेजारी-पाजारी किंवा गळी-गावात गर्भलिंग निदानासाठी सोनोग्राफी तंत्रज्ञानाचा गैरवापर जर कोणी डॉक्टर करत असेल तर एक सजग आणि जबाबदार नागरिक म्हणून तुम्ही ही माहिती शासनाला कळवू शकता.

www.amchimulgi.gov.in

सार्वजनिक आरोग्य विभाग, महाराष्ट्र शासन यांनी ही एक वेबसाईट तयार केली आहे ज्यावर तुम्ही पीसीपीएनडीटी कायद्याचे उल्लंघन करणाऱ्या डॉक्टर आणि सोनोग्राफी केंद्रांविरुद्ध तक्रार दाखल करू शकता. ही माहिती देण्यासाठी तुम्हाला तुमची ओळख जाहिर करण्याची आवश्यकता नाही. तुमच्या तक्रारीची दखल घेऊन त्या डॉक्टर किंवा केंद्रावर कारवाई केली जाते. तुमच्या तक्रारीवरून त्यांच्यावर झालेल्या कारवाईची माहिती तुम्ही या वेबसाईटवर पाहू शकता. या शिवाय पीसीपीएनडीटी कायद्याच्या अंमलबजावणीची जबाबदारी असलेल्या विभागवार अधिकाऱ्यांचे नांव, संपर्क क्रमांक इ. उपयुक्त माहिती तुम्हाला या वेबसाईटवर मिळू शकते. त्यांच्याकडे ही तुम्ही आपली तक्रार दाखल करू शकता.

दि. ३ ऑगस्ट २०११ ते दि. ३१ जुलै २०१३ पर्यंत ५१३ तक्रारी या वेबसाईटवर प्राप्त झाल्या असून यामधून १५ दोषी डॉक्टरांविरुद्ध तथ्यांश आढळला आहे. पैकी १३ डॉक्टरांविरुद्ध कोर्ट केसेस केलेल्या आहेत.

या शिवाय तुम्ही आपली तक्रार पुढील टोल फ्री क्रमांकावरही नोंदवू शकता.

टोल फ्री क्र. 1800 233 447 5

दर हजार मुलांमागे मुलींचे (० ते ६ वयोगट) तालुकावार प्रमाण

विभाग कोकण

रायगड

	२००१	२०११
जिल्हा रायगड	९३९	९३५
उरण	९३८	९२६
पनवेल	९४१	९१९
कर्जत	९४४	९६६
खालापूर	९२०	९१५
पेण	९३७	९४९
अलिबाग	९०८	९३६
मुरुड	९७७	९९२
रोहा	९१७	९३५
सुधागड-पाली	९३८	९३१
माणगाव	९५७	९२२
तळे	९४१	९४२
श्रीवर्धन	९७४	९८५
म्हसळा	९४७	९६४
महाड	९५७	९४६
पोलावपूर	९१६	९५८

ठाणे

	२००१	२०११
जिल्हा ठाणे	९३१	९२४
तलासरी	९९२	१०१५
डहाणू	९७१	९७७
विक्रमगड	९८६	९६३
जब्हार	९८४	९९८
मोखाडा	९७७	९५४
वाढा	९५९	९५७
पालघर	९३०	९५८
वसई	९२१	९१७
ठाणे	९१४	९०४
भिवडी	९४२	९३६
शहापूर	९६३	९४५
कल्याण	९१८	९०६
उल्लासनगर	८९०	९०६
अंबरनाथ	९३६	९१५
मुरबाड	९७९	९४७

रत्नागिरी

	२००१	२०११
जिल्हा रत्नागिरी	९५२	९३६
मंडणगड	९६०	९४५
दापोली	९४८	९२८
खेड	९४८	९३५
चिपळूण	९३९	९४१
गुहागर	९६०	९१३
रत्नागिरी	९४१	९४२
संगमेश्वर	९६२	९५३
लांजा	९७४	८९९
राजापूर	९६४	९४९

पुणे

	२००१	२०११
जिल्हा पुणे	९०२	८८३
जुन्नर	९१६	८८७
आंबेगाव	९२८	८७६
शिरूर	८८९	८४५
खेड	९१५	८६४
मावळ	९३८	९१०
मुळशी	९३०	८७८
हवेली	८८९	८७०
पुणे शहर	९०९	९०९
दाँड	८८९	८५९
पुरंदर	८६३	८८६
वेल्हे	९४४	९३६
भोर	९१९	९०२
बारामती	८७०	८५६
इंदापूर	८९१	८६४

सिंधुदुर्ग

	२००१	२०११
जिल्हा सिंधुदुर्ग	९४४	९२२
देवगड	९६६	९२४
वैभववाडी	१०१५	९७१
कणकवली	९२५	९२६
मालवण	९३५	९२३
वेंगुर्ला	९८४	९३८
कुडाळ	९२१	९०४
सावंतवाडी	९३४	९१७
दोडामार्ग	९२०	९११

दर हजार मुलांमागे मुलींचे (० ते ६ वयोगट) तालुकावार प्रमाण

अहमदनगर

	२००१	२०११
जिल्हा अहमदनगर	८८४	८५२
अकोला	९५१	८९४
संगमनेर	८९३	८५६
कोपरगाव	८८५	८८८
राहता	८६३	८४५
श्रीरामपूर	८७७	८६५
नेवासे	८७२	८४७
शेवगाव	८९७	८४३
पाथर्डी	८९२	८२७
अहमदनगर	८६०	८६६
राहुरी	८६९	८३८
पारनेर	८९७	८४४
श्रीगोंदा	८७६	८३५
कर्जत	८९१	८२३
जामखेड	८९३	८२०

सोलापूर

	२००१	२०११
जिल्हा सोलापूर	८९५	८८३
करमाळा	८८५	८४८
माढा	८६७	८२९
बार्शी	८४५	८४०
उत्तर सोलापूर	९२२	९३४
मोहोळ	८९८	८६९
पंढरपूर	८८४	८८०
माळशिरस	८८५	८७७
सांगोला	८८१	८८२
मणिलवडा	८८८	८७४
दक्षिण सोलापूर	९२२	९३५
अकलकोट	९२७	९३५

सातारा

	२००१	२०११
जिल्हा सातारा	८७८	८९५
महाबलेश्वर	९३१	९२१
वाई	८७०	९०९
खंडाळा	८६१	८८३
फलटण	८९३	८६४
माण	९०४	८८६
खटाव	८९२	८९२
कोरेगाव	८७४	९११
सातारा	८५०	८८९
जावळी	९१८	९३५
पाटण	९११	९४७
कराड	८४८	८८०

कोल्हापूर

	२००१	२०११
जिल्हा कोल्हापूर	८३९	८६२
शाहुवाडी	८९२	९२४
पन्हाळा	७९५	८४३
हातकणंगले	८२९	८७५
शिरोळ	८२७	८६८
करवीर	८०३	८३२
बावडा	८७४	९१२
राधानगरी	८५५	८३२
कागळ	८१६	८३२
भुदरणड	८७४	८३९
आजरा	९२६	९३३
गडहिंगलज	८९६	८९४
चंदगड	९२१	९४७

सांगली

	२००१	२०११
जिल्हा सांगली	८५१	८६७
शिराळा	८२८	८२५
वाळवा	८०६	८०७
पक्कूस	८१६	८४१
कडंगाव	८६२	८६२
खानापूर	८७९	९१०
आटपाडी	८८३	८९१
तासगाव	८३२	८४८
मिरज	८५३	८८८
कवठेमहाकाळ	८७१	८४८
जत	९०८	९०९

औरंगाबाद

	२००१	२०११
जिल्हा औरंगाबाद	८९०	८५८
कव्रड	८९०	८५७
सोयंगाव	८५५	८५४
सिल्लोड	९१२	८६८
फुलंबी	८८७	८५४
औरंगाबाद	८८६	८५७
खुलताबाद	८९८	८५४
वैजापूर	८८०	८५४
गंगापूर	८८५	८५७
पैठण	९०९	८६३

दर हजार मुलांमागे मुलींचे (० ते ६ वयोगट) तालुकावार प्रमाण

नांदेड

	२००१	२०११
जिल्हा नांदेड	२००१	२०११
माहूर	९२९	९३०
किंवट	९५२	९३९
हिमयतनगर	९२८	९३५
हांदगाव	९३४	९३०
अर्धापूर	९२७	८८७
नांदेड	९२४	८८५
मुदख्येड	९३०	९३७
भोकर	९२३	९२३
उमरी	९४३	९२०
धर्माबाद	९५०	९१९
बिलोली	९३३	९२६
नायगांव (खे.)	९०९	९०५
लोहा	९२९	९१२
कंधार	९२१	८९१
मुख्येड	९२९	९०५
देगलूर	९२३	९२५

हिंगोली

	२००१	२०११
जिल्हा हिंगोली	९२७	८८२
सेनगाव	८९५	८६५
हिंगोली	९३३	८८०
आँढा (नागनाथ)	९२६	८९६
कलमनुरी	९५३	८९४
वसमत	९२५	८७७

बीड

	२००१	२०११
जिल्हा बीड	८९४	८०७
आषी	९२१	८३२
पाटोदा	८७२	७९४
शिरूर - कासार	८६४	७७९
गेवराई	९०६	७९५
माजलगाव	९१०	८०७
वडवणी	८९७	७८४
बीड	८६५	७९४
केज	८७०	७९३
धासर	८८०	८२०
परळी	९२२	८२०
अंबेजोगाई	९०७	८५४

जालना

	२००१	२०११
जिल्हा जालना	२००१	२०११
भोकरदन	९०३	८७०
जाफ्राबाद	८९७	८६५
जालना	८९२	८४७
बदनापूर	९११	८६९
अंबड	८९०	८७७
घनसावंगी	९०१	८५५
परतूर	९२२	८७३
मंठा	९१५	८६८

लातूर

	२००१	२०११
जिल्हा लातूर	९१८	८८९
लातूर	८९७	८७८
रेणापूर	९२३	८३५
अहमदपूर	९१४	८८७
जलकोट	९२९	९१५
चाकूर	९१५	८९३
शिरूर अनंतपाल	९१४	९०४
ओसा	९२९	८९६
निलंगा	९२४	८९४
देवणी	९३५	९३५
उदगीर	९३७	९०३

परभणी

	२००१	२०११
जिल्हा परभणी	२००१	२०११
सेलू	९२३	८८४
जिंतूर	९३०	८६२
परभणी	९३१	८९४
मानवत	९०८	९००
पाथरी	९२८	८८०
सोनपेठ	९२५	८७३
गंगाख्येड	९३७	८२४
पालम	९२२	८७०
पूर्णा	९२३	८९९

दर हजार मुलांमागे मुलींचे (० ते ६ वयोगट) तालुकावार प्रमाण

उस्मानाबाद

	२००९	२०११
जिल्हा उस्मानाबाद	८९४	८६७
परांडा	८८२	८२३
भूम	८६४	८१०
वाशी	८५०	८०८
कळंब	८६४	८३३
उस्मानाबद	८९९	८७७
तुळजापूर	९०६	८८९
लाहारा	९१२	८९७
उमरगा	९२१	९१६

नाशिक

	२००९	२०११
जिल्हा नाशिक	९२०	८९०
सुराणां	९७५	९६०
कळवण	९४९	९३८
देवळा	८९७	८५८
बागलाण	९१२	८७०
मालेगाव	९४१	९३२
नांदगाव	९०८	८९२
चांदवड	९२१	८५०
दिंडोरी	९५०	९०५
पेठ	९८६	९८८
त्र्यंबकेश्वर	९७८	९७२
नाशिक	८८८	८६८
ईंगतपूरी	९६०	९२२
सिन्नर	९११	८६३
निफाड	८८८	८५३
येवला	९१३	८७८

विभाग उत्तर महाराष्ट्र

जळगाव

	२००९	२०११
जिल्हा जळगाव	८८०	८४२
चोपडा	८९९	८७७
यावल	९१५	८८८
रावरे	९०५	८६९
मुक्ताईनगर	८८९	८६९
बोदवड	९०८	८६७
भुसावळ	८७२	८५५
जळगाव	८५९	८०७
एरंडोल	८९८	८३८
धरणगाव	८७३	८१३
अमळनेर	८७८	८५४
पारोळा	८६८	८१७
भडगाव	८७८	८४०
चाळीसगाव	८६५	८३६
पाचोरा	८८७	८२८
जामनेर	८८२	८३२

धुळे

	२००९	२०११
जिल्हा धुळे	९०७	८९८
शिरपूर	९२२	९१२
सिंदखडा	९०९	८५९
साक्री	९२८	९४०
धुळे	८८६	८७९

नंदुरबार

	२००९	२०११
जिल्हा नंदुरबार	९६१	९४४
अकळकुवा	९९०	९५१
अक्राणी	९९५	९६०
तळोदा	९५९	९३९
शहादा	९४१	९३६
नंदुरबार	९२४	९०४
नवापूर	९७५	९६७

बुलढाणा

	२००९	२०११
जिल्हा बुलढाणा	९०८	८५५
जळगाव जामोद	९५०	९२८
संग्रामपूर	९१७	९२६
शेगाव	९३३	८८७
नांदूरा	९३९	८७८
मलकापूर	९०५	८६४
मोताळा	९१६	८६८
खामगाव	९१३	८९३
मेहेकर	९००	८३७
चिखली	९०५	८२३
बुलढाणा	९४३	८३४
देऊळगाव राजा	८५०	७९९
सिंदखडा राजा	८५५	७९९
लोणार	९९९	८०९

दर हजार मुलांमागे मुर्लींचे (० ते ६ वयोगट) तालुकावार प्रमाण

वाशिम

	२००९	२०११
जिल्हा वाशिम	९३८	८६३
मालेगाव	८९९	८३९
मंगळूरपीर	९२६	८८३
कारंजा	९५२	९१८
मानोरा	९३२	८८९
वाशिम	८९९	८४४
रिसोड	९०६	८२६

यवतमाळ

	२००९	२०११
जिल्हा यवतमाळ	९३३	९२२
नेर	९४४	९३९
बाभुलगाव	९२७	९५४
कल्ब	९५५	९५२
यवतमाळ	९१३	९१९
दारव्हा	९३०	९३०
दिग्रस	९२७	९२४
पुसद	९२७	९००
उमरखेड	९४९	९०९
महागाव	९२८	९१४
आर्णा	९२६	९४९
घाटंजी	९४९	८९२
केळापूर	९४७	९३४
राळगाव	९४४	९२८
मारेगाव	९३८	९६५
झरी जामणी	९४३	९६७
वणी	९२७	९०९

विभाग विदर्भ

अमरावती

	२००९	२०११
जिल्हा अमरावती	९४१	९३५
धारणी	९४७	९५४
चिखलदरा	९६८	९७७
अंजनगाव सुर्जी	९४५	९३५
अचलपूर	९१९	९३३
चांदूरबाजार	९३४	९४३
मोर्शी	९३९	९६९
वरुड	९३३	९१६
तिवसा	९५२	९५१
अमरावती	९४३	९२२
भातकुली	९६०	९६४
दर्यापूर	९४१	९१९
नांदगाव-खांडेश्वर	९४५	९१६
चांदूर रेल्वे	९४८	९३४
धामणगाव रेल्वे	९२७	९०३

चंद्रपूर

	२००९	२०११
जिल्हा चंद्रपूर	९३९	९५३
वरोरा	९२६	९५९
चिम्र	९४९	९६०
नागभीड	९४५	९६७
ब्रह्मपूरी	९६६	९६८
सावली	९६२	९९७
सिंदेवाही	९८५	९८३
भद्रावती	९६९	९३५
चंद्रपूर	८९९	९२९
मूळ	९६०	९४९
पाभूर्णा	९३९	३०३६
बल्लारपूर	९१४	९१४
कोरपना	९३४	९४४
जिवाटी	८००८	
राजूरा	९५१	९३७
गोंडपिंपरी	९६९	९८७

अकोला

	२००९	२०११
जिल्हा अकोला	९३३	९१२
तेल्हारा	९४९	९३०
अकोट	९३९	९२०
बाळापूर	९३०	९३३
अकोला	९२४	९०२
मूर्तिजापूर	९३९	९३०
पातूर	९५७	८८२
बार्शीटाकळी	९२३	९१२

दर हजार मुलांमागे मुलींचे (० ते ६ वयोगट) तालुकावार प्रमाण

गडचिरोली

	२००१	२०११
जिल्हा गडचिरोली	९६६	९६१
देसाईंगंज (वडसा)	९४३	९७०
अरसोरी	९६८	९२६
कुरखेडा	९६७	९५८
कोरची	९५३	१०१३
धानोरा	९५६	९७२
गडचिरोली	९६४	९५८
चामोशी	९६८	९७०
मूळचेरा	९६५	९९८
एटापळी	९८१	९७०
भामरागड	९७४	९९९
अहेरी	९८२	९४३
सिरोंचा	९५१	९६०

वर्धा

	२००१	२०११
जिल्हा वर्धा	९२८	९१९
आष्टी	९४१	९०५
कारंजा	९३८	९५९
आर्वा	९२३	९२३
सेलू	९४५	९४१
वर्धा	९१९	९०३
देवळी	९४२	९२९
हिंगणघाट	९१६	९०७
समुद्रपूर	९०९	९२३

नागपूर

नागपूर

	२००१	२०११
जिल्हा नागपूर	९४२	९३१
नरखेड	९३६	९३३
काटोल	९७२	९४१
कलमेश्वर	९४०	९१७
सावनेर	९३८	९१६
पारशिवनी	९६१	९३७
रामटेक	९१७	९४१
मौदा	९३७	९४७
कामठी	९४९	९३०
नागपूर (ग्रामीण)	९३५	९५१
नागपूर	९३२	९२६
हिंगणा	९४५	९३४
उमरेड	९३८	९३२
कुही	९५९	९२४
भिवापूर	९६०	९७१

भंडारा

	२००१	२०११
जिल्हा भंडारा	९५६	९५०
तुमसर	९५२	९४५
मोहाडी	९५५	९४३
भंडारा	९५५	९४५
साकोली	९३१	९३७
लाखनी	९६४	९६५
पवनी	९७२	९५९
लाखांदूर	९६४	९६६

गर्भ मुलीचा आहे
का मुलाचा
हे तपासणे गुन्हा आहे.
गुन्ह्यात सहभागी
होऊ नका.

कायदा मोडणाऱ्यांची माहिती शासनाला कळवून एक सजग आणि जबाबदार नागरिकाचे कर्तव्य पार पाढू या!! चला मुलींना वाचवू या!!!

महाराष्ट्र शासनाने केलेले उल्लेखनीय कार्य

- कायद्याचे उल्लंघन करणाऱ्या ४७० डॉक्टर आणि केंद्रांविरुद्ध न्यायालयीन केसेस दाखल केल्या असून ५० डॉक्टरांना शिक्षा झाली आहे. ३४ केसेसमध्ये ३८ डॉक्टरांना तुरंगवासासह आर्थिक दंडाची शिक्षा सुनावली गेली तर १६ डॉक्टरांना आर्थिक दंड करण्यात आला आहे.
- महाराष्ट्र वैद्यकीय परिषदेने ३७ डॉक्टरांची नोंदणी निलंबित केली आहे तर होमिओपैथी परिषदेने ५ डॉक्टरांची सनद निलंबित केली आहे.
- महाराष्ट्रात सोनोग्राफी मशीन विकणाऱ्या सर्व विक्रेत्यांची राज्य समुचित प्राधिकारी यांच्याकडे नोंदणी बंधनकारक केली आहे.
- महाराष्ट्रातील प्रथम वर्ग न्यायालयातील शासकीय अभिभोक्ता, न्यायाधिश तसेच जिल्हास्तरीय समुचित प्राधिकारी यांचे प्रशिक्षण घेण्यात आले आहे.

संकलन :

अच्युत बोरगांवकर - ९८५०८५१४९९

डिझाईन : प्राईम एंटरप्राईजेस, पुणे

संदर्भ :

- जुनी विषमता नवे तंत्रज्ञान – मास्मू व सेहत, प्रबोधन पत्रक – सेहत,
- का नकोशा आहेत मुली? – संयुक्त राष्ट्र संघ लोकसंख्या निधी,
- भारतीय जनगणना २०११ – भारत सरकार
- amchimulgi.gov.in
- महाराष्ट्र वैद्यकीय परिषद
- राज्य कुटुंब कल्याण कार्यालय, पुणे

फोटो साभार :

आम्ही आमच्या आरोग्यासाठी, गडचिरोली श्रीरंग गोडबोले, पुणे

मुद्रक:

संस्कृती डिझायनर्स ॲप्ल ग्रिंटर्स, पुणे